

prioris coniugis ob adulterium dimissionem. Omissis enim illis, qui annuentibus nonnullis ignavis episcopis, ita se gesserunt, qui propterea ab Origene graviter vapulant, non habemus nisi factum Fabiolae relatum a S. Hieronymo in epistola ad Oceanum. Ast eam poenituit adeo facinoris sui, ut non dubitaverit se ream inclamare in ingressu basilicae Lateranensis, universo clero populoque Romano spectante. Ex quo facto deprehendimus, quam inveterata ac firma fuerit in ecclesia Romana de omnimoda indissolubilitate coniugalis vinculi, etiam interveniente adulterio, doctrina ac traditio.

His igitur dimissis, ut incoeptum resumamus iter, recolenda nobis supersunt documenta, quae a seculo VI. et deinceps afferuntur sive pro absoluta coniugii firmitate, sive contra eandem.

ARTICULUS II. De sensu traditionali circa indissolubilitatem christiani matrimonii in causa adulterii a seculo VI. et deinceps.

¶ Haud diffitemur, salebrosam et scopulis obsitam nos ingredi viam, dum documenta ecclesiastica de proposita quaestione expendere aggredimur. Certum siquidem est pleraque testimonia, quae de hoc argumento a sexto Ecclesiae seculo et deinceps sese exhibent, aperte pro avita doctrina decertare: verum nec desunt documenta, quae aut gravem facessunt difficultatem contra indissolubilitatis doctrinam, aut etiam illi penitus adversari videntur. Ea qua par est sedulitate singula ad trutinam revocabimus. Perspicuitati studentes in duas veluti classes documenta haec partiemur, nempe in certa et in dubia. Sed prius ea afferemus, quae certo pro antiqua stant sententia, tum vero ea sive dubiae auctoritatis, sive dubiae interpretationis, quae ideo nos minime contraria, sed potius dubia appellamus.

§. I.

De documentis certis pro indissolubilitate vinculi coniugalis a seculo VI. et deinceps.

Agmen istorum ducat ven. Beda. Is in commen. in 1. Cor. VII. exponens illud Apostoli: *His qui matrimonio iuncti sunt* etc. ita scribit: « Potest fieri, ut (uxor) discedat ea causa, quae Dominus permisit.... quod causa fornicationis permittitur, » maneat sine uxore, aut reconcilietur uxori?... Quia et qui » dicit, non licet dimittere uxorem nisi causa fornicationis, cogit » retinere uxorem, si causa fornicationis non fuerit. Si autem » fuerit, non cogit dimittere, sed permittit, sicut dicitur. Non » liceat mulieri nubere alteri, nisi viro mortuo. Si ante viri » mortem nupserit, rea est. Si post viri mortem nupserit, » non est rea. Non enim iussa est nubere, sed permissa. » Dominus ergo ad illud confirmandum, ut non facile uxor » dimittatur, solam causam fornicationis excepit, caeteras » vero universas molestias, si quae forte extiterint, iubet » pro fide coniugali, et pro castitate fortiter sustineri, et » moechum dicit etiam virum, qui eam duxerit, quae soluta est » a viro. Cuius rei Paulus apostolus terminum ostendit. Quia » tamdiu observandum dicit: quamdiu vir eius vivit. Illo » autem mortuo, dat nubendi licentiam. Hanc enim etiam re- » gulam ipse tenuit, et in ea non suum consilium, sicut in » nonnullis monitis, sed praeceptum Domini iubentis ostendit, » cum ait: *Eis autem, quae nuptae sunt, praecipio non ego, sed » Dominus, mulierem a viro non discedere; quod si discesserit, » manere innuptam, aut viro suo reconciliari, et vir uxorem » non dimittat.* Credo simili forma, ut si dimiserit, non ducat » aliam, aut reconcilietur uxori. Fieri enim potest, ut dimittat » uxorem causa fornicationis, quam Dominus exceptam esse » voluit. Iam vero si nec illi nubere conceditur vivo viro, a quo » recessit, neque huic alteram ducere viva uxore, quam dimisit, » multo minus fas est, illicita eum cum quibuslibet stupra com-

» mittere (206). » Ex his habemus tum ipsius Bedae sententiam, tum interpretationem textuum Matthaei et Apostoli de perfecta indissolubilitate, non obstante coniugis alterutrius fornicationis flagitio.

Huic adnectimus quod a concilio Herufordensi in Anglia sub Theodoro, archiepiscopo Cantuariensi, an. 673 celebrato cap. X. constitutum est, atque a Beda ipso refertur : « Nullus coniugem » propriam nisi, ut sanctum evangelium docet, fornicationis » causa relinquat. Quod si quisquam propriam expulerit co- » niugem legitimo sibi matrimonio coniunctam, *si christianus* » *esse recte voluerit*, nulli alteri copuletur : sed ita permaneat » aut propriae reconcilietur coniugi (207). » Quo indicatur non de re mere disciplinari hoc in canone agi, sed de eo quod ex religionis christianae professione tenendum omnino agendumque sit.

Concilium item Parisiense VI. quod ex quatuor provinciis Remensi, Senonensi, Turonica ac Rotomagensi collectum est an. 829., quod proinde nobis exhibet quatuor Galliae provinciarum doctrinam lib. III. cap. II. ita loquitur : « Quod hi, qui causa » fornicationis dimissis uxoribus suis alias ducunt, Domini sententia adulteri esse notentur (208). »

Sic pariter conc. Namnetense coactum an. 895. singularem canonem hunc XII. edidit : « Si cuius uxor adulterium perpetravit, et hoc a viro deprehensum fuerit et publicatum, dimittat uxorem, si voluerit, propter fornicationem : illa vero septem annis publice poeniteat. Vir vero eius illa vivente nullatenus aliam accipiat. Quod si voluerit adulteram sibi reconciliare, licentiam habeat ; ita tamen, ut pariter cum illa poenitentiam agat ; et exacta poenitentia, post septem annos ad communionem uterque accedat. Similis forma et in muliere

(206) Opp. ed. Basileae tom. VI. col. 418.

(207) *Hist. ecclesiast. gentis Anglor.* lib. IV. cap. V. cit. ed. tom. III. col. 125.

(208) Apud Harduin. *Acta concil.* tom. IV. col. 1555.

» servabitur, si eam vir eius adulteravit (209) ; » hoc est adulterio polluit.

Accedit concilium Foroiuliense sub S. Paulino Aquileiensi an. 791. celebratum quod cap. X. ita quaestionem hanc dirimit : « Item placuit, ut, resoluta fornicationis causa iugali vinculo, » non liceat viro, quamdiu adultera vivit, aliam uxorem ducere, » licet sit illa adultera ; sed nec adulterae, quae poenas gravissimas vel poenitentiae tormentum luere debet, alium accipere » virum, nec vivente, nec mortuo, quem non erubuit defraudare, » marito. Nam etsi legatur in sacris evangelicis paginis, sola » fornicationis causa dixisse Dominum, dimittere virum uxorem » suam ; non tamen legitur concessisse aliam, vivente illa, in coniugio sibi sociare : prohibuisse quidem modis omnibus non ambigitur. Aitenim : *Quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem, et aliam duxerit, moechatur : et qui dimissam duxerit, moechatur.* Qua de re ita diffinire prospeximus, ut iuxta Domini mellifluam vocem, nemo haec interdicta violator inculcare praesumat. Sed quoniam in medio ambiguus interponitur sermo, idest, *nisi ob fornicationem* ; quaeri nimirum potest, utrum ad solam licentiam dimittendi uxorem, qui dimiserit uxorem nisi ob fornicationem, an etiam ad utrumque dictum refertur, hoc est, ad aliam, vivente illa, accipiendam, quasi dixerit : Qui dimiserit uxorem suam, et aliam, nisi ob fornicationem, duxerit, moechatur. Et idcirco peritissimi viri beati Hieronymi libellum commentarium recenseri nobis studiose mandavimus, anxie utique cognoscere festinantes, qua-

(209) Ibid. Tom. VI. Par. I. col. 460. seq. Hic canon extat etiam lib. VII. Capitularium cap. 298 : et in canonibus Isaaci Lingonensis tit. 5. cap. 2. In hunc canonem rite observat Cotelierius in nota ad Mandatum IV. lib. II. Hermae Pastoris : « In praedicto conone Namnetensi praecipitur, ut coniux insons pariter cum sonte agat poenitentiam ; non insolito olim ecclesiasticae disciplinae vigore, cuius rationes esse videntur hae : metus ne immunis a flagitio, causa aliquatenus vel occasio extiterit adulterii ; suspicio incontinentiae in recente coniugem, et comprobatio verae reconciliationis. » Quibus aliae adici facile possent. Interim his frangitur audacia Launoii, qui censura perstrinxit huius concilii Patres, quia sibi adversantur.

» liter idem sanctissimus doctor haec sacrata dominica verba,
 » iuxta capacioris ingenii sui subtilitatem, sensisse monstrare-
 » tur. Cuius nimirum sensum sagaciter explorantes, in promptu
 » nihilominus patuit, ad solam dimittendi uxorem licentiam per-
 » tinere. Nam cum more suo vir sanctus huius capituli sum-
 » matim seriem exponendam transcurreret, inter caetera et post
 » pauca sic ait : Et quia poterat, inquit, accidere, ut aliquis
 » calumniam faceret innocenti, et ob secundam copulam nup-
 » tiarum veteri crimen impingeret, sic priorem dimittere iube-
 » tur uxorem, ut secundam, prima vivente, non habeat. Non
 » enim debet imitari malum adulterae uxoris, et si illa duo,
 » immo unam carnem, per scissuras fornicationum divisit in
 » tres, dividat in quatuor. Unde patenter datur intelligi : quam-
 » diu vivit adultera, non licet viro, nec potest impune secundas
 » contrahere nuptias (210). » Hoc vero capitulum nonnullis can-
 » onibus exponendis inserviet.

Inter capitula selecta canonum Hibernensium lib. XLIV. le-
 gitur canon S. Patricio adscriptus his verbis expressus : « Si
 » alicuius uxor fornicata fuerit cum alio viro, non ducat aliam
 » uxorem, quamdiu viva fuerit uxor prima. Si forte conversa
 » fuerit, et agat poenitentiam; et suscipiet eam, et serviet ei,
 » quamdiu viva fuerit in vicem ancillae, et annum integrum in
 » pane et aqua per mensuram poeniteat, nec in uno lecto perma-
 » neant (211). »

Pariter concilium Triburiense in Germania an. 893. habitum,
 can. XLVI. decrevit : « Maritus, quamdiu ipsa (adultera) vivit,
 » nullo modo alteram ducat (212). »

Eadem constituta leguntur in capitulo LXXXVII. libri VI.
 Capitularis Caroli M. et Ludovici Pii, ubi canon X. concilii Heru-

(210) Apud Harduin. *Acta concil.* Tom. IV. col. 859 seq.

(211) Apud Luc. D'Acherium : *Veterum aliquot scriptorum spicilegium* Paris. 1669. tom. IX. cap. XXXIII. pag. 45. nec non apud Wilkins *Concilia magnae Britanniae et Hiberniae*. Londini 1757. pag. 6. sub hoc titulo : *Canon S. Patricio adscripti ex opusculis S. Patricii per Iacobum Weraeum pag. 59.*

(212) Apud Harduin. *Acta concil.* tomi VI. par. I. col. 454.

fordlensis repetitur (213). In capitulo autem CXCI. eiusdem libri constituitur : « Adnuntiet unusquisque presbyterorum pu-
 » blice plebi ab illicitis connubiis abstinere, et secundum Do-
 » mini mandatum, legitimum coniugium nequaquam posse ulla
 » occasione separari, excepta causa fornicationis, nisi consensu
 » amborum, et hoc propter servitatem Dei (214), » quibus fir-
 » mitas omnimoda coniugalis vinculi adstruitur; siquidem separatio permittitur causa fornicationis eadem ratione, qua mutuo permittitur amborum consensu pietatis causa; iam vero per mutuum consensum profecto vinculum non dirimitur, adeoque neque propter fornicationis causam.

Sic etiam lib. VII. cap. LXXIII. dicitur : « Qui, interve-
 » niente repudio, alio se matrimonio copularunt, quos in utraque
 » parte adulteros esse manifestum est. Qui vero vel uxore vi-
 » vente, quamvis dissociatum videatur esse coniugium, ad aliam
 » copulam festinarunt, nec possunt adulteri non videri, in tan-
 » tum ut etiam hae personae, quibus coniuncti sunt, adulteri
 » esse monstrentur (215). »

Id ipsum apud Graecos ipsos aliquando obtinuisse haud ob-
 scure patefacit documentum, quod suppeditat ius Graecoromanum
 in responsionibus Nicetae, metropolitani Heracleae, ad Constan-
 tinum episcopum. In *interrogatione secunda*. « An puellam oporteat accipere alium virum, cum vir eius est in extraneam regionem profectus, ibique concubinam nactus : et ipsa viri reditum tribus annis expectavit. Resp. Hic quidem a concubina discedet, nec ab uxore separabitur : sed nec ipsa ad alias

(213) Cf. *Capitularia regum Francor.* ed. Stephani Baluzii. Paris. 1677. tom. I. col. 956.

(214) Ibid. col. 953-956.

(215) Ibid. col. 1041. Hoc autem capitulum desumptum est ex Innocentio I. Cf. de hac capitularium collectione eruditam praefationem Stephani Baluzii, in qua ipse ostendit, eam conflari maxima ex parte ex decretis Rom. pontificum et conciliorum sive generalium sive particularium. Hi libri numero septem collecti et editi sunt ab Ansegiso abbate an. 827. sub imperio Ludovici I. eiusque filii, ut constat ex praefatione ad librum I. Ibid. pag. 697.

» festinabit nuptias. Libera enim est, (ut inquit Apostolus,) viro
 » mortuo, non autem eo vivente. » *Interrog. 3.* « Puella quae-
 » dam virum accepit, et sponsaliorum facta est precatio et be-
 » nedictio : cum carnalis non intervenisset copula, vir in suam
 » socrum prolapsus est, gravidam fecit, quid faciendum est ?
 » Resp. De hac specie et prius respondimus : nunc autem quod
 » suppetit, respondebimus : licere viro suam uxorem habere :
 » sed procul a socru removendum esse, ob malam consuetu-
 » dinem, ne amplius ab ea pelliciat (216). » In utroque pro-
 » posito casu tum de adulterii, tum etiam de incesti flagitio agitur
 » alterius coniugis ; negatur tamen sive nocentem partem sive
 » innocentem posse alias inire nuptias, atque aperte quoque nup-
 » tiae excluduntur, vivente adhuc altero coniuge, ex auctoritate
 » Apostoli.

Huc pariter spectat epistola LXIV. Ioannis papae VIII. ad
 Ederedum archiep. Anglorum, in qua scribit : « His autem, quos
 » asseris uxores proprias contra praeceptum Domini relinquere,
 » praecipimus, neque virum ab uxore, neque uxorem a viro,
 » nisi causa fornicationis, discedere : quod si *ob hoc* discesserit,
 » manere in nuptum, vel in nuptam, aut sibi mutuo reconciliari :
 » quoniam dicente Domino, *Quod Deus coniunxit, homo non*
 » *separet*; et ideo cum priorem legitimo sibi matrimonio iunc-
 » tam quisque deserere nequeat, *nulla ratione illi prorsus* con-
 » ceditur aliam vivente priore conducere : quod si fecerit, et
 » non emendare sub satisfactione studuerit, ab Ecclesiae con-
 » sortio maneat separatus (217). »

(216) *Iuris Graecoromani tam canonici quam civilis.* Io. Leunclavii. Fran-
 cofurt. 1596. tom. I. lib. V. pag. 510.

(217) Apud Labb. tom. IX. pag. 52. et in *collect. maxima concil.* Mansi.
 Venet. 1772. Tom. XVII. col. 55. Hic est famosus textus quem Launoius ut
 traheret ad rem suam foede corrupit, substituens ad illud *ob hoc, ob aliud,*
 deinde delens illa verba : *nulla ratione prorsus.* Tales sunt catholicae doc-
 trinae impugnatores !

§. II.

De documentis dubiis circa indissolubilitatem vinculi coniugalis
 a sec. V. VI. et deinceps.

Inter dubia documenta refero canonem concilii Hibernensis
 II. quod sub S. Patricio celebratum perhibetur, qui est nu-
 mero XXVI. atque ita legitur : « Audi Dominum dicentem :
 » *Qui adhaeret meretrici, unum corpus efficitur.* Item, *adultera*
 » *lapidetur* : id est, huic vitio moriatur, ut desinat crescere,
 » quae non desinit moechari. Item, *si adulterata fuerit mulier,*
 » *numquid revertitur ad virum suum priorem ?* Item, *non licet*
 » *viro dimittere uxorem, nisi ob causam fornicationis,* ac si dicat
 » *ob hanc causam* : unde si ducat alteram velut post mortem
 » prioris, non vetant (218). »

Canonem hunc inter documenta dubia retuli, non quod eius
 verba satis aperta non sint quoad facultatem, quae viro prae-
 betur post adulterae dimissionem alteram ducendi, sed ideo quia
 incertae auctoritatis est documentum. Etenim, uti rite animad-
 vertit Amort, non potest hoc vocari concilium, cum nullam
 concilii praeferat formam, sed compilationem quamdam verius
 vocaveris ab imperito consarcinatore confectam, qui varias col-
 legit sententias forte traditione spuria S. Patricio attributas. Im-
 peritia praeterea huius consarcinatoris se prodit ex sola
 huius canonis inspectione. Nam in primis haec verba : *Qui*
adhaeret meretrici, unum corpus efficitur, non sunt verba
 Christi Domini, sed Apostoli; secundo haec verba : *adul-*
tera lapidetur, praeterquam quod biblica non sunt, non habent
 hunc sensum : *vitio moriatur.* Tertio non cohaerent cum *morte*
vitiorum sequentia : *ut desinat crescere, quae non desinit moe-*
chari. Si enim loquitur de ea, quae vitiis moritur, quomodo
 componuntur haec cum ea, quae non desinit moechari ? Quarto
 nullum inter se nexum habent quinque allati biblici textus, qui

(218) Apud Harduin. *Acta etc.* tom I. col. 1796.

tamen coniunguntur per illud *item* (219). Accedit nullam synodi formam, ut innuimus, eiusmodi collectionem exhibere, praesertim si cum synodo praecedente comparetur; mendosissimum insuper esse unicum exemplar quod omnium primus reperit Sirmondus (220). Demum addo, quod in vera S. Patricii synodo contrarium potius constitui videatur can. XIX. qui ita effertur: « Mulier christiana, quae acceperit virum honestis » nuptiis, et postmodum discesserit a primo, et iunxerit se altero; quae haec fecit, excommunicationis sit (221). » Et clarius adhuc lib. XLIV. cap. XXXIII. decrevit synodus: « Ut mulier » iuncta alii viro causa adulterii excommunicata fiat definimus, » donec poenitentiam agat; et post poenitentiam reconcilietur » viro suo (222); » in quo doctrina traditur superiori plane contraria.

Dubius quoad significationem in re nostra est canon LXXXVII. concilii Trullani an. 692. « Quae maritum reliquit, est adultera, » si venerit ad alium, ut vult sacer et divinus Basilius, qui ex » Ieremia propheta hoc optime collegit: *quod si alii viro uxor » fuerit, ad maritum suum non convertetur, sed polluta polluetur.* Et rursus: *qui autem detinet adulteram, est insipiens et*

(219) Cf. Amort. op. cit. *Demonst. critica* pag. 88.

(220) Hinc apud Wilkins, *Concilia magnae Britanniae et Hiberniae*, Londini 1757. vol. I. pag. 4. haec nota legitur ad hanc synodum, quae S. Patricii nuncupatur: « Quae synodus alia S. Patricii dicitur, non tam synodus videtur, » quam responsio ad quaesita aliqua. Quare ipso initio: *De eo quod mandasti,* » quod et in caeteris capitulis sub intelligitur. Corruptissima sunt pleraque » omnia, quae non nisi melioris codicis ope possunt emendari: pauca per con- » iecturam paulo tolerabiliora facere conati sumus. Secundam hanc S. Pa- » tricii synodum ex Andegavensi bibliotheca transcriptam D. Hothaeo commu- » nicavit aliquando Iacobus Sirmondus, quorum ille eam ad reverendissimum pa- » trem D. Iacobum, Armachanum archiepiscopum, primatem Hiberniae, misit, et » eandem mihi praesul idem conditione et pietate spectatissimus 4. aprilis » 1628. De tempore autem, quo sit habita, neuter meminit, nec e synodo depre- » henditur. Haec Spelmannus. »

(221) Apud Wilkins *Concilia etc.* tom. I. pag. 5.

(222) In *Spicileg. D'Achery* edit. Nov. Paris. 1725. tom. I. p. 504. Cf. Moy. op. cit. *Ius matrimoniale christianor.* pag. 507. seq. ubi alii eiusmodi canones proferuntur ex eadem synodo.

» *impus.* Si ergo praeter rationem a marito recessisse visa sit, » ille quidem venia dignus est, haec vero poena. Illi autem venia » dabitur, ut Ecclesiae communicet. Sed ei, qui legitime sibi » datam uxorem relinquit, et aliam ducit, e Domini sententia » est adulterii iudicio obnoxius. A Patribus enim nostris statutum » est, ut, qui sunt eiusmodi, annum desleant, biennio audiant, » triennio substernantur, et septimo cum fidelibus consistent, » et sic oblatione digni habeantur (223). » Hic non agitur expresse de facultate aliam ducendi post adulterae dimissionem; attamen videtur insinuari, quod peracta poenitentia possit vir consistere cum ea, quam illegitime duxit. Res plane incerta est; adeoque pro neutra sententia adduci hic canon potest, et si cui parti favet, profecto favere videtur absolutae indissolubilitati. (224).

Eodem in censu habeo can. IX. concilii Svesionensis ann. 744 celebrati, in quo dicitur: « Similiter constituimus, ut » nullus laicus homo Deo sacratam foeminam ad mulierem » habeat: nec marito vivente suam mulierem alius accipiat, » nec mulier vivente suo viro alium accipiat: quia maritus » mulierem suam non debet dimittere, excepto causa fornica- » tionis deprehensa (225). » Prima fronte videretur posse canon intelligi de sola dimissione quoad lectum victumque; ast difficultatem creant ea, quae hic statuuntur de non ducenda altera, vel de alteri non nubendo, excepta fornicationis causa (226);

(225) Apud Harduin. tom. III. col. 1692.

(224) Cf. in hunc can. Scholion Christ. Lupi opp. ed. Venet. 1724. tom. III. pag. 155. seq. Iuxta Lupum conc. Trullanum hoc canone leges novellas faventes divortii partim abiicit, partim confirmat. Et virum nempe et mulierem, irrationabile repudium attentantem, damnat de adulterio, arcetque perpetuo a novis nuptiis, quas tamen viro inique dimisso, de muliere eandem iniuriam passa tacens, permittit. Ita quidem ipse; ast res non est satis aperta.

(225) Apud Harduin. loc. cit. col. 1954.

(226) Sane Colletus n. 226. hunc canonem inter eos refert, quibus adstruitur indissolubilitas, prout pariter eadem ratione refert Cotelerius in notis ad Mandat. IV. Hermae. Non habeo positive quod repugnem. Nolui tamen inter documenta certa hunc canonem recensere ob praefatam difficultatem. Caeterum rite potest haec clausula intelligi iuxta sensum textus evangelici, quo permit-

nisi velis appositam clausulam ad solam dimissionem coactare, prout non pauci contendunt.

Idem esto iudicium de can. XVIII. concilii Vermeriensis in Galliis habiti an. 742. his verbis proposito: « Qui cum con- » sobrina uxoris suae manet, sua careat, et nullam aliam » habeat: illa mulier, quam habuit, faciat quod vult. Hoc » Ecclesia non recipit. » Nam videntur postrema haec verba irrepsisse ex margine in textum; manifeste enim a quopiam annotatore in margine posita esse videntur (227). Eo vero lubentius in hanc inducor coniecturam, quod videam eiusmodi concilium facile, immo etiam proclive fuisse in his facultatibus concedendis. Sic can. II. constituitur: « Si aliquis cum filiastra » sua manet, nec matrem nec filiam ipsius potest habere; nec » ille nec illa se poterunt coniungere ullo unquam tempore. » Attamen uxor eius, si ita voluerit, si se continere non potest, » si posteaquam cognovit quod cum filia sua vir eius fuit in » adulteriis, carnale commercium cum eo non habet, nisi voluntate abstinet, potest alio nubere; » et can. V. « Si qua » mulier mortem viri sui cum aliis hominibus consiliavit, et » ipse vir ipsius hominem se defendendo occiderit, et hoc probare potest; ille vir potest ipsam uxorem dimittere, et si » voluerit, aliam accipiat (228); » ut alios omittam.

Huc etiam solet a plerisque adduci responsio Gregorii II. ad S. Bonifacium, Germanorum apostolum, data an. 726. (229) sic igitur se habet: « Quod proposuisti, quod si mulier infirmitate

titur quidem dimissio coniugis infidelis ob adulterium, quin concedatur facultas transeundi ad novas nuptias.

(227) Idipsum suspicatus est Cotelerius loc. cit.

(228) Apud Harduin. *Acta* etc. tom. III. col. 1990-1992. Cf. in hunc canon. notas et commentarium Gonzalez Tellez *comment. in decret. Gregorii IX.* tom. IV. tit. XIX. *De divortiiis.* cap. I. p. 256 seqq. Petrus Collet. *De matr. c. V. De indissolub.* hos. canones adnititur exponere benigne.

(229) Deprehendimus ex anno 726. quo data haec epistola est, perperam a Gratiano, Hincmaro, Ivone, Bellarmino, Bossueto, Nat. Alex. aliisque hanc epistolam Gregorio III. *Iuniori* nuncupato adscriptam fuisse. Nam Gregorius III. non nisi an. 731. evectus fuit ad pontificatum.

» correpta non valuerit debitum viro reddere, quid eius faciat » iugalis? Bonum esset, si sic permaneret, ut abstinentiae vacet. Sed quia hoc magnorum est, ille qui se non poterit » continere, nubat magis: non tamen subsidii opem subtrahat » ab illa, quam infirmitas praepedit, et non detestabilis culpa » excludit (230). » Verum, ut patet, ad praesentem quaestionem eiusmodi responsio non refertur; nec enim agitur de coniugii dissolutione, interveniente adulterio, deque facultate aliam ducendi uxorem post adulterae dimissionem. Sed unice agitur de concessione alteram ducendi ob prioris uxoris infirmitatem. Omittimus propterea quaestiones criticas virorum eruditorum tum circa hanc epistolam (231), tum circa sensum eiusdem responsionis, num scilicet Rom. pontifex egerit de casu uxoris perpetua naturali impotentia laborantis, ut plures contendunt (232); aut de impotentia ex morbo contracta paulo ante celebrationem coniugii, ut alii volunt (233); num vero de dissolutione coniugii veri quidem, sed non rati utpote in infidelitate contracti, ut alii arbitrantur (234); num potius de peculiari aliquo

(230) Apud Harduin. tom. III. col. 1858. et apud Mansi *Nova et ampliss. collect.* tom. XII. pag. 248. Item apud Gratianum in *Decreto* causa XXXII. q. 7. cap. 18. et in operibus S. Bonifacii omnibus edit. Giles. Londini 1844. tom. I. p. 64. atque describitur a Philippo Zaffé in *Registro* pontif. Roman. ad an. 726. sub die 22. Nov. tamquam authentica.

(231) Binterim in historia conciliorum Germanicorum edita Mogunt. 1852. vol. III. p. 154. refert se pluribus de causis, maxime quod hae decretales litterae in Othonis collectione desiderarentur, in opere quod de matrimonio eiusque solutione scripserat, earumdem authenticitatem in dubium revocasse; nunc vero huiusmodi dubium deposuisse, eo quod Zacharias papa in concilio Romano an. 745. et Riculphus archiep. Moguntin. in concilio Wormatiensi an. 805, nec non Hincmarus illius mentionem fecerint.

(232) Uti Ant. Augustinus, Gonzalez Tellez, Bellarminus, Amort, alique passim.

(233) Uti Binterim, qui op. cit. nota 2. p. 155. textum hunc explicat de impotentia antecedente, quae non quidem ex naturali quodam corporis habitu, sed ex morbo ante matrimonium contracto orta est. Verba quidem impotentiam consequentem indicare dicit, at in octavi seculi scriptoribus verborum vim non nimis urgendam esse.

(234) Uti Berardus: *Gratiani canones genuini.* Taurini 1755. tom. II. part. II. pag. 201 seqq. et Frid. de Kerz *Hist. eccles. comitis a Stolberg continuator.*

conscientiae casu pontifici proposito, ut nonnullis placuit (235). Idem die de genuina istius textus lectione (236).

Quidquid porro de his sit, certum est Gregorium II. aperte mentem suam circa perfectam matrimonii indissolubilitatem patefecisse in *Instructione matrimoniorum* data an. 722. his verbis : « Ut ita nubentibus vel nupturis ordinem ex apostolica auctoritate detis, ut nec continentiae causa iudicetur damnabilis copula nuptialis, nec per licentiam nubendi praesumatur occasio fornicandi. Sed sicut masculum et foeminam Deus in ipso exordio mundi praecepit coniungi, ut sint duo in carne una, ita iuxta doctrinam apostolicam *Unusquisque vir suam uxorem habeat*, et non liceat in invicem fraudare, nisi ex consensu ad tempus, ut vacent orationi, dicente de hoc ipso Apostolo : *Alligatus es uxori? noli quaerere solutionem*, id est, superstite coniuge, ad alterius foeminae concubitum non velle transire, quia eodem doctore gentium adstruente : *qui fornicatur, in corpus suum peccat*, hoc est, cui fraudando per amplexus illicitos, semetipsum sub peccati reatu obstringit. Unde nec reputandum est recte coniugium, quod duorum excesserit numerum, quia nisi in duobus non geritur iugum (237). »

Huc potius spectat quod sub Zachariae nomine profertur decretum : « Concubuisti cum sorore uxoris tuae? Si fecisti, neutram habeas : et si illa, quae uxor tua fuerit, conscia sceleris non fuit, si se continere non vult, nubat in Domino, cui velit. Tu autem et adultera sine spe coniugii permaneat : et quamdiu vixeritis, iuxta praeceptum sacerdotis poenitentiam agite (238). » Circa cuius decreti intelligentiam in varias sententias viri docti abierunt. Sixtus Senensis recenset haec de causa Zachariam inter eos « qui huiusmodi repudia permiserunt, et interdum iusserunt, promulgatis super haec sanctionibus

(235) Quae est opinio Roskovány op. cit. p. 509.

(236) In nova ed. a Ludov. Richter Lipsiae 1859. adornata habetur alia lectio; nam pro *corrupta* legitur *corrupta* ex ed. *Decreti* Argent. 1471. et Basileae 1484.

(237) Apud Mansi tom. XII. pag. 259.

(238) Apud Gratianum causa XXXI. q. 7. c. 25.

» et decretis, non quidem generalibus et perpetuis, sed ad tempus; idque certis nationibus ac gentibus, et in incestibus tantum; atque aliis quibusdam atrocibus flagitiis, ne longe peiora turpioraque perpetrarentur ab his, qui tam foeda coniugia tolerare non poterant (239). » Bellarminus exponit verba Zachariae perinde ac canonem IV. concilii Triburiensis de coniugio, quod parti innocenti conceditur post mortem coniugis prioris (240). Huic autem expositioni alii repugnant, eo quod componi haud posse videatur cum postremis decreti verbis : *tu autem et adultera sine spe coniugii permaneat*, quae supponunt, uxori, adhuc vivente adultero viro, si continere se non possit, alias nuptias inire permissum fuisse (241). Quapropter verior illorum responsio videtur, qui eiusmodi decretum falso Zachariae pontifici adscriptum censent (242). Ac merito quidem, nam quid revera senserit hac super re verus Zacharias pontifex, apparet ex eius epistola ad Pipinum et episcopos Francorum data, in qua ad quaestionem. « Quid cum laico coniugem suam pellente agendum sit? » Respondet verbis can. apostolici XLVIII. « De laico pellente suam coniugem ex canone sancto-

(239) *Biblioth. sancta* lib. VI. annot. LXXXI. Verum hunc auctorem parum criticum se praestitisse alias observavimus; et sane pro dissolubilitate recenset sive concilia, sive auctores, qui longe abfuerunt ab hac sententia. Hac de causa Lutheranus Gerhardus in loco mox citando eidem gratias agit.

(240) *De matrim.* cap. XVII. in resp. ad obiect. XII. eodem modo quo interpretatus est Petrus Lombardus D. 52. perinde ac Hugo a S. Victore in *Summa sententiar.* tract. VII.

(241) Ita Gerhardus *Loci theol.* pag. 180. cit. ed. scribens : « Ipsa decreti verba Bellarmini exceptionem excludent. Quomodo enim de coniugio post mortem adulteri repetendo intelligi potest, quod conceditur parti innocenti nubere in Domino, dum adulter incestuosus manet sine spe coniugii? »

(242) Uti Baluzius in notis ad Gratianum scribens : « Unde vero ista acceptum rit Gratianus, non video. Burchardus enim lib. XIX. c. 5. citat ex Poenitentiali Romano, quod magis placet. Nam et stylus ipse non est epistolaris, et praeterea non convenit dignitati pontificiae. » Sic etiam Van Espen *Comment.* in 2. Part. *Decreti Gratian.* Brunquell, ac novissime Binterim apud Roskovány op. cit. *de matr.* tom. II. *De indissolubil.* p. 550. Cf. etiam Sebast. Berardi *Canones Gratiani genuini partis II.* tomus secundus. cap. LXIX. *De decretis aliquot Zachariae tributis.* Taur. 1752, pag. 211. seq.

» rum apostolorum, capitulo XLVIII. Si quis laicus uxorem pro-
 » priam pellens, alteram vel ab alio dimissam duxerit, communi-
 » one privetur; » et cap. XII. ita scribit: « De his qui uxores
 » aut viros dimittunt, ut sic maneant, ex concilio suprascripto
 » Africano cap. LXIX. ita continetur: Placuit ut secundum
 » evangelicam et apostolicam disciplinam, neque dimissus ab
 » uxore, neque dimissa a marito, alteri coniungantur; sed sic
 » maneant, aut sibi invicem reconcilientur. Quod si contemp-
 » serint, ad poenitentiam redigantur (243). »

Ad haec praeterea dubia documenta refero capitulum XXI. libri V. Capitularium Caroli M. quod ita sonat: « Si quis homo
 » habens mulierem legitimam, si frater eius adulteraverit cum
 » ea, ille frater vel illa foemina, qui adulterium perpetraverunt,
 » interim quoad vivunt, nunquam habeant amplius coniugium.
 » Ille vero, cuius uxor fuit, si vult, potestatem habet uxorem
 » accipere aliam (244). » Siquidem non dicitur hanc facultatem
 aliam ducendi uxorem parti innocenti concedi, vivente adhuc
 adultera, adeoque commode exponi potest, tali illum facultate
 uti posse post adulterae mortem, quae facultas delinquentibus
 denegatur, etiam post alterutrius coniugis obitum. Hoc vero
 non absque fundamento affirmari, patet ex iisdem capitularibus,
 quibus constat plenam coniugii firmitatem adstrui.

Praeter superius adducta, huic ipsi capitulo lucem affundit
 capitulum CCCLXXXI. libri VII. eorundem Capitularium,
 quod ita legitur: « Mulier, quae duobus fratribus nupserit,
 abiici debet usque ad diem mortis. Sed propter humanitatem in
 » extremis suis sacramentis reconciliari oportet; ita tamen ut
 » prius solvatur coniugium, et maneat innupta, et vir eius abs-
 » que uxore simili poenitentiae sit subditus. Quod si duo fratres
 » cum una foemina fornicati fuerint, nescientes alter alterius
 » fornicationem, statim ut cognoverint adulterium, qui eam

(243) Apud Harduin. *Acta concil.* tom. III. col. 1902, cap. VII. et col. 1905.
 cap. XII.

(244) *Capitularia reg. Franc.* ex recensione Baluzii. tom. I. col. 829.

» habet uxorem, dimittat. Et ille quidem post actam poeniten-
 » tiam, si uxor defuncta fuerit, potest alteri sociari; illa vivente
 » nequaquam. Illa vero nunquam ulterius poterit in coniugium
 » assumi, et iugi poenitentiae submissa, ad exitum vitae com-
 » munionis gratiam percipiat (245). »

Sic etiam inter haec commemoramus canonem XXV. concilii
 Agathensis an. 506. celebrati, qui ita statuit: « Hi vero se-
 » culares, qui coniugale consortium culpa graviore dimittunt,
 » vel etiam dimiserunt; et nullas causas discidii probabiliter
 » proponentes, propterea sua matrimonia dimittunt, ut aut illi-
 » cita, aut aliena praesumant; si antequam apud episcopos com-
 » provinciales discidii causas dixerint, et prius uxores, quam
 » iudicio damnentur, abiecerint, a communione Ecclesiae et sancto
 » populi coetu, pro eo quod fidem et coniugia maculant, exclu-
 » dantur (246). » Nec enim hic mentio de adulterio iniicitur,
 neque affirmatur post dimissionem episcoporum iudicio factam,
 novum posse iniri coniugium; sed id solum canon prohibet, ne
 sine causa in iudicio episcoporum discussa coniuges invicem
 separentur.

Eodem in sensu habemus can. II. concilii Venetici an.
 461. « Eos quoque, qui relictis uxoribus suis, sicut in evangelio
 » dicitur, excepta causa fornicationis, sine adulterii probatione,
 » alias duxerint, statuimus a communione similiter arcendos;
 » ne per indulgentiam nostram praetermissa peccata, alios ad
 » licentiam erroris invitent (247). » Idem enim de hoc dici po-
 test ac de canone synodi Agathensis, nisi quod hoc in canone
 expressa adulterii fit mentio; adeoque statuitur quidem poenae
 excommunicationis et quidem statim eos esse subiiciendos, qui
 sine iudiciali probatione proprias uxores dimittunt, ut alias du-
 cant; minime vero adstruitur post legalem dimissionem *licitum*
 esse novum celebrare coniugium, quamvis utique hoc innui vi-
 deatur.

(245) *Ibid.* col. 1106.

(246) Apud Harduin. tom. II. col. 1001.

(247) *Ibid.* col. 797.

Idem esto iudicium de Alcimi Aviti, Viennensis episcopi, effato in epist. XLIX. ad Ansenmundum, ubi loquens de adulterio : « Propter quod solum, inquit, Deus separari virum permittit » a coniuge (248). » Nam si verba prout iacent spectentur, non aliud significant, quam fornicationem sive adulterium solam esse causam a Christo assignatam pro legitima coniugum separatione ; quod nemo unquam inficiatus est christianorum ; non autem tributam esse facultatem novum celebrandi coniugium uxore adultera, vel viro adultero supersite. Neque ex toto contextu Aviti colligi potest, ipsum significare voluisse vinculi solutionem, de qua nihil habetur in tota epistola (249).

Omitto quod ex decretali *Laudabilem* Clementis III. qui an. 1118. pontificatum gessit, afferri solet, tum quia in ea agitur de separatione propter haeresim, de qua hic non instituitur quaestio ; tum quia incertum est num genuina sit eiusmodi decretalis, quam alii Clementi III. alii Coelestino III. abscribunt, quin tamen reperiatur in alterutrius pontificis epistolis, neque corpori iuris sit inserta ; ex incerta autem traditione eam Robertus Corseon adoptavit (250).

Maiorem difficultatem prima fronte praeseferunt canones concilii, seu potius conventus Compediensi habiti an. 756. Proferam hos canones prout eos Iac. Sirmondus ex ms. cod. S. Vincentii Metensis vulgavit. IV. « Si quis Francam filiastram suam » contra voluntatem ipsius, et matris, et parentum, dederit viro » ingenuo, aut servo, vel ecclesiastico, et illa noluerit habere » ipsum, et reliquerit eum ; potestatem habent parentes ipsius

(248) In *Biblioth. max. patr.* Lugdun. 1677. tom. IX. pag. 582. col. 2.

(249) Hinc admitti nequit, quod in notis ad hunc Aviti epistolae locum vir doctus Iac. Sirmondus scripsit : « Hinc patet, persuasum adhuc illis temporibus in Gallia fuisse, propter fornicationem separari virum ab uxore, et aliam »ducere Christi permissu licuisse. Quod ex concilio Venitico can. II. manifestum »est. » Opp. Sirmondi Paris. 1696. tom. II. col. 97. Nam nihil nos cogit ad hoc admittendum.

(250) Cf. apud Mansi in *Collect. maxima concil.* Venet. 1788. tom. XXII. col. 658. seqq. ubi Decret. *Laudabilem* adscribitur Coelestino III. qui ad pontificatum evectus est an. 1191.

» dare ei alium maritum : et si ipsa alium habet, quem postea » accepit, non separentur. » VII. « Si quis uxore accepta in » venit eam a fratre suo contaminatam, ipsam dimittens accepit » aliam, ipsamque contaminatam invenit, uxor illius le- » gitima est, propterea quia nec ipse virgo fuit illo tempore. » Quod si tertiam postea acceperit, revertat ad medianam ; et » ipsa posterior potestatem habeat alio viro se coniugere. » VIII. « Si quis homo habet mulierem legitimam, et frater eius adul- » teravit cum ea, ille frater, vel illa foemina, qui adulterium » perpetraverunt, interim quo vivunt, nunquam habeant coniu- » gium. Ille cuius uxor fuit, si vult, potestatem habet accipere » aliam. » X. « Si pater sponsam filii sui oppresserit, et postea » filius ipsam acceperit, pater eius postea non habeat uxorem, » et ipsa foemina non habeat virum, quia non dixit, quod pater » eius cum ipsa mansisset : filius vero eius, qui nesciens fecit, » accipiat mulierem legitimam. » XIII. « Si quis vir mulierem » suam dimiserit, et dederit commeatum pro religionis causa » infra monasterium deservire ; aut foras monasterium dederit » licentiam velare, sicut diximus, propter Deum ; vir illius acci- » piat mulierem legitimam : similiter et mulier faciat. » XIV. « Si vir quis cum matre et filia in adulterio mansit, nesciente » matre quod cum filia sua mansisset, similiter et filia nescivit, » quod cum matre sua esset ; postea ille vir, si acceperit mulie- » rem, dimittat : usque in diem mortis suae non habeat uxorem : » et illa mulier, quam reliquerit, accipiat virum ; et illa matre » et filia, cum quibus in adulterio mansit ambabus nescientibus » quod cum matre et filia mansisset, habeant viros. Nam si in » notitiam illarum venerit hoc scelus, dimittant maritos, et agant » poenitentiam : et illarum mariti posteriores accipiant mulie- » res. » XV. « Similiter et de duabus sororibus, qui cum una » in adulterio mansit, et alteram in publico accepit, non habeat » mulierem usque in diem mortis ; et illae duae sorores, si nes- » cierunt, habeant maritos : et si in notitiam eis venit, superio- » rem formam servant. » XVI. Si vir leprosus mulierem habeat

» sanam, si vult ei donare comiteum, ut accipiat virum, ipsa
» foemina, si vult accipiat, similiter et vir (251). »

Iam vero si canones istos rite expendamus, patebit nihil illos commune habere cum quaestione, quam agimus, sed ex alio omnino titulo quam adulterii novas nuptias permittere.

Ac 1. seponere debemus can. IV. in quo nullum decernitur coniugium absque mulieris consensu initum, adeoque recte statui potuit, ut ea potestatem haberet alium accipiendi maritum,

2. Seponere debemus can. VII., quo nullum pariter declaratur primum matrimonium in primo affinitatis gradu contractum: adeoque uti legitimum secundum coniugium habetur; ideo vero nullum declaratur tertium, quia impedimentum intercesserat ligaminis.

3. Can. VIII. potest intelligi de facultate, quae innocenti tribuitur, aliam ducendi uxorem post adulterae mortem; quae facultas negatur adulteris ambobus, quamdiu vivunt. Id eruitur ex antithesi inter adulteros et innocentem, et ex aliis per id temporis constitutionibus, praecipue vero concilii Foroiuliensis, quam paulo ante attulimus.

4. Can. X. agit de dissolutione coniugii, quod nullum extitit ob impedimentum affinitatis in primo gradu; hinc merito data est libertas filio aliam ducendi uxorem.

5. Can. XIII. non agit de coniugii dissolutione ob adulteri flagitium, de qua hic sermonem unice habemus. Quanam vero ratione canoniste intelligi debeat definiendum relinquimus iuris canonici peritis (252).

6. Can. XIV. tum respectu viri incestuoso commercio polluti, tum respectu illarum, quae consciae huius criminis fuerint, et incestuoso commercio consenserint, impedimentum

(251) Apud Harduin. tom. III. col. 2005 seq. et apud Sirmondum *Concilia antiqua Galliae*. Tom. II. pag. 42 seqq.

(252) Huic canonis cohaeret responsio Joannis Cattensis ad interrogationem 5. Constantini Cabasilae, in iure Graeco-latino lib. V. pag. 324., quae declarat posse uxorem sive sacerdotis sive diaconi sive lectoris, qui vitam monasticam professi fuerint, alteri nubere. His etiam consentit Fulbertus in epist. 51.

dirimens seu potius inhabilitas ad ineundum coniugium toto vitae tempore statui videtur. Hinc enim declaratur irritum esse connubium ab eo incestuoso initum, adeoque eum teneri ad separationem a ducta muliere, quae libera est, ac alii viro nubere potest. Quoad matrem autem ac filiam decernitur, eas, quamdiu insciae fuerint incestuosi commercii, posse bona fide in initis nuptiis permanere; detecto autem crimine incestus, adeoque comperta nullitate coniugii, ipsas etiam teneri viros a se perperam nuptos deserere; hi autem utpote liberi poterunt alias ducere uxores. Talis est istius canonis sensus; porro si res ita se habet, patet nullatenus concilium istud sive conventum presenti canone decrevisse, coniugium propter adulterium quoad vinculum dirimi.

7. Can. XV. declarat nullum matrimonium, quod cum affini in primo gradu contractum fuerit ob impedimentum dirimens, in quo nihil novi ingeritur. Illud potius peculiare est, quod auctores incestuosae coniunctionis inhabiles in perpetuum reddat ad ineundum coniugium.

8. Demum can. XVI., ut patet, ad rem nostram non pertinet. Nonnulli existimant in eo sermonem esse de morbo, unde impotentia perpetua exurgit; in hac hypothesis concilium Compediense decernit, non esse veros coniuges, qui sic coniuncti sunt, atque ideo liberos esse (253).

Nunc ad pleniorum dictorum confirmationem circa huius concilii mentem in obiectis canonibus adiicimus omnimodam coniugalis vinculi firmitatem ab eo sancitam potius fuisse can. XVIII. qui ita legitur: « Si qui propter *faidam* (nempe inimitiam aut vindictae timorem) fugiunt in aliam patriam et dimittunt uxores suas, nec illi viri, nec illae foerinae accipiant coniugium. » Et haec de hoc concilio.

Longe magis implicata est quaestio orta ex *Poenitentiali*

(253) Huc referuntur aliquot antiqui canones, qui concedere videntur novas nuptias ob diuturnam alterutrius coniugis absentiam. Sic Manuel patriarcha lib. III. cit. *Iuris Graeco-romani* pag. 289. Idem statuitur in ita nuncupato *Poenitentiali Theodori*, cap. CXIII. in Spicilegio Dom. Lucae Acherii tom. IX. pag. 62. de quo *Poenitentiali* mox agemus. Interim haec reprobanda sunt.